

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

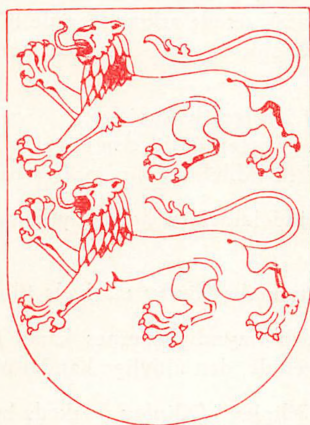
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Historisk samfund afholder årsmødet i Gram

søndag den 22. maj

Foredrag ved professor Knud Fabricius

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Claus Wulf: *Danske soldatergrave i Rendsborg*
Jens Holdt: *Jakob Jørgensen Holst's dagbøger*
H. Lausten-Thomsen: *Brøns højskoles forløber*
Jonatan Smith: *Lidt om personalhistorisk forskning*

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 57, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

NR. 5

1. MAJ 1955

31. ÅRG.

Abonnement 3,00 kr. DR. kvartalet BIBLIOTEK

I løbet af sommeren udsendes:

H. V. Gregersen: **Messe og Marked**

Bogen om det landskendte Klipleve marked

Format 22,5×14 cm, ca. 125 sider, pris kr. 6,75 (bogladepris kr. 8,50)

I et lettilgængeligt sprog fortælles der om det gamle, landskendte marked, der har sin rod i den katolske middelalders fromhedsliv. Under inddragelse af en række kulturhistorisk morsomme træk er der lagt vægt på at redegøre for dets kommercielle betydning for en stor del af vort land, idet det regelmæssigt besøgt af studehandlere fra hele området mellem Limfjorden og Elben. Bogen tager derfor ikke alene sigte på den snævre hjemstavn (Klipleve sogn i Åbenrå amt, Ahlefeldt-ternes gods Søgård, Årtoft, Gråsten m. m.), men søger tillige i grove træk — såvidt det overleverede arkivmateriale tillader det — at belyse en hidtil ret upåagtet side af vort lands økonomiske historie, nemlig markedshandelen.

Teksten er inddelt i følgende kapitler:

I. **Under skiftende herrer** (en indførelse i egnens almindelige historiske udvikling, forholdet til Ahlefeldterne, godsinspektørernes betydning).

II. **Skt. Hjælper** (middelalderens helgendyrkelse og dens tilknytning til Klipleve).

III. **Fra valfart til marked** (Klipleve markeds tilblivelse).

IV. **Termin og forkøb** (myndighedernes kamp for at få de fastsatte markedsdage respekterede, den ulovlige handel på Hærvejen standset).

V. **„Jyllænderne og Klipleve“** (Klipleve markeds betydning for de jyske studehandlere og bønder).

VI. **„Det fornemste og considerableste marked i 50 miles afstand“** (Klipleve markeds betydning for egnens befolkning, forholdet til de erhvervsdrivende i Åbenrå og andre købstæder).

VII. **Skæbner og tildragelser** (småtræk fra markedslivet i Klipleve i gamle dage).

VIII. **Mod nye tider** (reformtiden omkring 1800 og dens virkning på markedshandelen).

IX. **Folkelige brydningsår** (den nationalpolitiske udvikling og dens påvirkning af markedet).

X. **Det lovstridige krammarked** (myndighedernes forsøg på at få kramhandelen bragt til ophør).

XI. **I mands minde** (hvad folk endnu husker fra de begivenhedsrige markedsdage).

Noter og henvisninger til benyttet materiale samt registre afslutter bogen. — Bogen kan bestilles hos Folkeligt Forlag, Ølbyvej 56, Struer.

*Mindesten over
G. A. W. von Gerstenberg.*

Danske soldatergrave i Rendsborg

Ved Claus Wulf.

Rendsborg er rig på minder fra den tid, da byen gennem mange århundreder var Danmarks fæstning. Så mange bygninger minder om byens fæstningstid. Det er meget beklageligt, at alle befæstningsanlæg måtte forsvinde. Det havde været let at forvandle fæstningens sidste volde til skønne byanlæg. Også garnisonskirkegården genspejler byens historie. Hvad folkevisen synger om Strassbourg, gælder også for Rendsborg: »Darinnen liegt begraben som mannicher Soldat«. Her har mange soldater fra forskellige lande fundet deres sidste hvilested. Her ligger begravet danske, tyske, franske, østrigske og russiske soldater. Der findes soldatergrave fra helstatens tid, fra begge slesvigske krige, fra den tysk-franske krig 1870—71 og fra den første og den anden verdenskrig.

På Garnisonskirkegården findes danske officersgrave, som endnu i dag bliver holdt vedlige af forsvarsministeriet i København. Gartner Oberg har plejet gravene i mange årtier, og hvert år kommer en dansk officer for at bese gravenes tilstand. Endvidere vedligeholdes gravstedet for generalerne Peymann, som ligger ved garnisonskirken.

For enden af den store allé og nær den brede vej (Ejdergade), som

adskiller den militære kirkegård fra den civile, står en granitsten, som på forsiden bærer et kors og årstallet 1813, og på bagsiden står indskriften: »Den Manen der Kampfgenossen«. Stenen minder om slaget ved Sehested (10. december 1813) og er et mindesmærke for 13 danske soldater, som blev såret i kampen og døde på hospitalet i Rendsborg.

I nærheden af hovedvejen står major Georg Adolf Wilhelm von Gerstenbergs gravmæle, omgivet af et støbejernsgitter. Monumentet er højt og formet som et alter; over kapitælen er en stor hjelm med fjerbusk. Indskriften siger, at det var hans våbenbrødre, som rejste dette monument. — Georg Adolf Wilhelm von Gerstenberg blev født i Lybæk den 24. januar 1778 og døde i Rendsborg den 16. januar 1830. Han var søn af den tyske digter Heinrich Wilhelm von Gerstenberg (f. 1737 i Tønder, d. 1823 i Altona), som var dansk resident i Lybæk fra 1775—1784. Før havde han været ritmester i den danske hær, og han har også skrevet »Kriegslieder eines Königl. Dänischen Grenadiers bey Eröffnungs des Feldzugs 1762«. Sønnen G. A. W. von Gerstenberg blev 1798 sekondløjtnant i artillerie-korpset, 1811 kompagnichef ved 18. komp., tog midlertidigt afsked, atter indtrådte 1818 som chef for 15. komp. og blev 4. august 1822 major. Han blev 8. oktober 1813 ridder af Danebrog og af æreslegionen. Major von Gerstenberg var gift med Juliane Marie von Ehrenstein, datter af oberst Casper August v. E. og Sofie Juliane von Schack.

I en stor muret hvælving, overdækket med tre svære sandstensplader, hviler generalmajor og overdigeinspektør dr. phil Claus Heinrich von Christensen. Han er født den 2. januar 1768 på Cronshagen ved Kiel og døde den 8. marts 1841 i Rendsborg. Efter at han havde studeret jura i Kiel og matematik i Göttingen, trådte han ind i den danske hær og blev 1790 sekondløjtnant à la suite i ingeniør-korpset. Han blev 1794 virk. sekondløjtnant, kom 1795 til det holstenske ingeniør-detachment og blev 1798 kar. premierløjtnant. 1799 fik Christensen tilladelse til at gå til Holland i to år for at studere vandbygningskunsten. Her blev han af den franske marskal Bruns anholdt som engelsk spion. Efter seks ugers ophold i fængslet vendte han tilbage til Danmark. Nu tog han afsked og blev 1800 digeinspektør i det holstenske sydlige marskdistrikt. 1803 trådte Christensen atter ind i ingeniør-korpset, blev 1816 major og ledede nedlæggelsen af Glückstadts fæstningsværker. 1817 blev han medlem af kanalopsyns-kommissionen i Rendsborg, tog 1829 afsked og blev generalmajor. Fra 1827—1838 var Christensen overdigeinspektør i hertugdømmerne, ledede slusebygningen ved Holtenau i 1823—25 og strømkuperingerne ved Breitenburg i 1824—25 og blev 1830 æresdoktor ved universitetet i Kiel.

Oberst Friis' gravsted har 4 fag stenpiller med jernkæde, og monu-

mentet er af jern og med søkkel og topstykke. På monumentets forside står: Hier ruhet C. F. M. v. Friis. Ingenieur Obrist. Ritter v. Dannebrog decorirt mit der goldnen Medaille v. 2ten April 1801. geb. dem 3ten März 1782, gest. den 14ten Juli 1844. — Christian Friedrich Malthe von Friis blev 1792 kostkadet og var som fændrik med i slaget på Rheden i 1801, da den engelske admiral Nelson vandt over den danske flåde, og for hans tappehed i slaget blev han »decorirt mit der goldenen Medaille v. 2ten April 1801«, som indskriften siger. 1803 blev han sekondløjtnant i marine-korpset og gik 1804 til ingeniør-korpset. Han deltog også i slaget ved Sehested den 10. december 1813, og blev ridder af Dannebrog 1. januar 1814. 1829 virk. major, kommandør for holstenske ingeniør-detachement 1. 9. 1829, 1834 dirigerende stabsofficer for fæstningstjenesten i hertugdømmerne, 3die (tekniske) medlem ved kanalopsynskommissionen i Rendsborg 1839 og oberst 1842. — Han var gift med Juliane Irminger, datter af major og toldinspektør Irminger.

Den sidste grav stammer fra den anden slesvigske krig. Her fandt løjtnant Hans Peter Hjort det sidste hvilested. Gravstedet er ikke indhegnet, men har en stor granitsten med indlagt marmorplade, hvorpå står: Lieutenant Hans Peter Hjort * 20. Dcbr. 1836. † 26. Febr. 1864. Hans fødeår er ikke rigtigt på gravstenen. Han blev født den 20. december 1835 i Frederiksværk som søn af herredsfoged i Løve Herred, justitsråd Siegfred Christian Frederik Hjort og hustru Elise, f. Budde. Han besøgte skolen i Frederiksværk, Kalundborg og Vordingborg og var efter skolegangen ansat på faderens kontor i 2½ år. Men hans lyst stod til ladbruget, og således fik han sin uddannelse på Lerchenborg, hvor han også var underforvalter i 3 år. 1858 kom H. P. Hjort til 3. linie-inf.-batl. i Altona og gennemgik her rekrutskolen. Efter at have været forvalter på Slagelse egnen, var han fra 6. juni 1861—10. februar 1862 på reserveofficersaspirantskolen i Frederiksberg og udnævntes til sekondløjtnant i infanteriets krigsreserve. Den 18. oktober samme år blev han ansat ved 1. inf.-batl., og med denne afdeling drog han i krigen og kom snart i ilden. Den 3. februar 1864 viste sig det østrigske korps Gondrecourt foran Danevirke, og det kom til en forpostfægtning ved Over Selk. Her ved Over Selk (sådan siger lægdsrullen i hærens arkiv, mens kaptajn Axel F. Hansens mindeskrift over de i 1864 faldne officerer, København 1909, skriver, at det var ved Bustrup) blev han såret i knæet, indlagt i et hus og faldt således i fjendens hænder. Han kom på lazaret i Rendsborg, hvor benet amputeredes. Mange rendsborgere besøgte ham her, fordi de »havde fattet Godhed for ham under hans tidligere Garnisonsliv i Byen«. Han døde den 26. februar 1864 og blev begravet tre dage senere på Garnisonskirkegården.

I hjørnet under træerne ved Garnisonskirkens sydvestside har Københavns uheldige forsvarer i 1807, generalmajor Hinrich von Peymann, sammen med sin broder, generalløjtnant C. F. von Peymann, fået deres fællesgrav. Hinrich Ernst Peymann er født den 22. maj 1737 i Rotenburg (Hannover) og døde den 28. januar 1823 i Rendsborg. Han var først menig i den danske hær, men praktisk uddannet som ingeniør og kom 1755 til den holstenske fortifikation. Under syvårskrigen var han nogle år i den franske armé. Da ingeniør-korpset oprettedes, blev han 1763 konduktør, 1783 generalkvartermester ved fortifikationen i Danmark og medlem af forsvarskommissionen, og 1795 generalmajor. Under bombardementet i 1807 var han Københavns kommandant og overgav den danske flåde til englænderne. Han dømtes, ligesom den næstkommanderende, den i Rendsborg fødte generalmajor Bielfeldt, fra ære, liv og gods. Senere blev han benådet til afsked uden pension og med ophold i Kastellet. Efter Napoleons fald tog man ham til nåde igen.

Christian Friedrich von Peymann blev født den 22. maj 1732 i Rotenburg og døde i Rendsborg den 27. april 1817. Han kom 1749 til den holstenske fortifikation, blev 1757 underkonduktør. Han deltog ligeledes under syvårskrigen på fransk side. 1770 var han ansat ved vandbygningsvæsenet i Oldenburg og 1772 med prinsen Carl af Hessen i Norge. 1774 blev han stillet til rådighed for den til forening af Vesterhav og Østersøen (Ejderkanalen) nedsatte kommission og blev senere medlem af den i 1787 oprettede kanalopsynskommission i Rendsborg indtil sin død. Han blev 1785 oberst ved infanteriet og tog 1809 afsked som generalløjtnant.

Jakob Jørgensen Holst's dagbøger

En bondes optegnelser fra 1870- og 80-erne

Ved Jens Holdt.

1. *Indledning.* J. J. Holst, født 1829, ejede og drev fra sit giftermål 1852 til sin død 1894 en gård i Vester Lindet, Gram sogn (nu sønnesønnens, Simon Holst). Ejendommen var på 48 ha ager og eng og havde en besætning på 2—3 arbejdsheste og 10—14 malkekøer plus opdræt, svin, får og fjerkræ. Holst var barnefødt i byen, hans hustru Kirstine Hansen ligeså. Han kunne lidt mere end sit »fadervor«, hvor han

så end har fået sin uddannelse, og må siges at have været byens ledende mand i sin tid. Han førte dagbog (på sammenhæftede folioark) med korte optegnelser hver eneste dag i året. De er dog kun bevarede for årene 1871—75, 78—80, 86, 89 og 90 (nov.—dec.). Resten er desværre gået tabt. Men de bevarede optegnelser giver alligevel et tilstrækkelig tydeligt billede af manden og tidens begivenheder hjemme og ude, hvad jeg her skal prøve at give et indtryk af, samlet under visse hovedpunkter.

2. *Årets arbejdsrytme.* Vi får gennem Holst's notater at vide, hvad man foretog sig på gården hver dag året rundt. I vintertiden først på året tærsker karlene eller daglejerer i akkord. Kreaturerne vaskes i arsenik. Man får brænde købt og hjemkørt og hugget. Man tørrer malt, brygger og bager og kærner, skal til mølle og købmand. Er vejret til det, køres gødning ud og mergel. Vejene ryddes for sne, eller der afsettes provisoriske veje over markerne.

I marts-april begynder så forårsarbejdet med pløjning og såning. Vi lægger mærke til, at der fra 1873 foruden rug, byg, havre, blandsæd (»staldfoder«), boghvede, hør også såes hvede og fra 1874 ærter. Til kartoflerne føjes roer i disse år, og der bruges kunstgødning. — Så bliver det majdagstide. Tøjrene til køerne gøres i stand, og disse kommer snart på græs. Derefter skal karlene til mose og stryge tørv. Der diges, drænes, køres sten af markerne og jævnes veje. I Oksenvad hentes sånd til gulvene og andet. Håndværkere kommer i flere dage, alt efter hvad der er brug for, sadler, snedker, murer, tækkere, skrædere. Der slagtes og røgtes, plantes hegn og podes frugttræer.

I juni begynder høslætten, først kløvermarken, derefter engene. Omkring august går man igang med kornhøsten (2—5 leer). 1889 var det en tør forsommer, så man begyndte rughøsten allerede den 5. juli, var færdig den 9. og havde rugen i hus den 19. »Gud bevar Huus og Hjem dermed, vi havde en overdreven god Rugavl. Det fyldte næsten hele den nør Lade«, føjes der til. Sommerkornet blev denne sommer (ventelig) kun stumpet. Man synes ellers i regelen at have tilendebragt kornhøsten i løbet af august. Der måtte efterhånden også sættes hæs, ét eller to, som blev tækkede og tagne ind om vinteren. Ind imellem skulle også et par folk stille til hov på Gram gods.

I september fulgte så efterårsarbejdet med ny udsæd. Der grøftedes i engene, og køerne kom i løsdrift. Den første rug blev tærsket til brød og byg til svinefoder. Man leverede i 70-erne årligt 20 fede svin på omkring 200 pund og til priser fra 13—15 mark for 1 lispund, af smør 13—15 dritler til 2 mark. I 80-erne fik man 30 mark for 100 pund flæsk og 1 mark for smørret. Produkterne gik sydpå, vel til Hamborg.

Godsherskabet og præsten skulle også have deres reglementerede tiende. Fede kalve og køer solgtes til slagtning. Midt i 80-erne begyndte man med at levere mælken til Gramgård mejeri og 1889 oprettedes sammen med Øster Lindet i denne by et eget andelsmejeri med 500 køer. Det gav månedlig 270—290 mark i mælkepenge. I januar 1873 havde man en tærskemaskine fra Vamdrup i flere dage, trukket af heste. Man fik ny kornrensemaskine. — Holst var åbenbart altid rede til en rask handel og har vel også forstået sig på de ting, ligesom han havde lidt dyrelægenemme. På Gram markeder omsattes i regelen ko eller hest. Grise af 3 søer, som man havde lykke med, solgtes underhånden. Gæs afsattes til Skt. Mortensdag. Men man glemte heller ikke selv at holde gåsegilde. Godset holdt klappjagt, hvortil klappere skulle stilles.

Gården blev ellers passet, som den skulle. Og det betalte sig også i disse år. Velstanden voksede jævnt, uden at nøjsomheden tog skade heraf. Man fik dog 1873 anskaffet en ny stadsvogn, som tiden krævede det. 1872 købte Holst »Klevanggård« i Eskelund lige nord for grænsen, antagelig for i givet fald at kunne flytte derover. Han havde i den anledning også adskillige besøg af gårdhandelsfolk, bl. a. én fra Angel, som ville købe ejendommen her. Det blev dog heldigvis ikke til noget. Og 1875 solgte han gården i Danmark igen, for 25.700 R. med 10.000 som gevinst. Den ældste søn havde bestyret den.

De årlige dyrskuer, afholdt i juli måned skiftevis i Toftlund og Gram, blev besøgt. I Gram hjalp Holst med ved forberedelserne. Han noterer 1871 en »udmærket dansk stemning« og 1874, at for første gang »det præjssiske Flag« var hejst (efter ordre naturligvis). 27. januar 1872 deltog han i et landbomøde i Gram, hvor løjtnant Hansen og landbrugslærer H. Appel fra Rødding holdt foredrag. Det blev en »rigtig munter og livlig Dag og Aften«, sikkert foranlediget af den rigelige brug af danske sange og skåltaler. 17. 7. 1873 var de til udstilling i Haderslev og 15. 12. på besøg i Askov, vel til dansk møde. 1875 var der 18. 3. »Komedie« i Gram, hvor de unge var med, og 9. 9. »skydegilde« i byens kro. 28. 2. 1880 omtales et landbrugsmøde i Rødding ved N. Petersen fra Ladelund, og 1889 17. 2. »Dilettant« og 16. 6. »Husflidsudstilling« i Gram. Hjemmet fulgte således vågent med i, hvad der rørte sig i tiden både på det faglige og det folkelige område.

3. *Tillidsposter.* Det følte sig sikkert naturligt, at Holst med sin gode økonomiske position og sine gode åndsevner fik betroet ledende tillidsposter i byen. Han er således ved optegnelsernes begyndelse kommuneforstander og forestår, hvad dertil hører med skatlægning, regnskab, vej-, vand- og brandsyn, valglistes, afholdelse af valg, indkal-

delse til session og til hestemønstring, forligssager m. m. 4. maj 1872 noteres: »Om Eftermiddagen fik jeg Peter Brandt og Jes Rømer forligt. Thi Smeden havde slaaet Skomageren slem. Smeden maatte betale 3½ Th. til Skomageren.« Byens fælles sager blev jo ellers forhandlet og afgjort på granderne, som regelmæssigt holdtes i skolen. 1873 bad Holst sig fritaget for kommuneforstanderhvervet. Han nævner ingen grund, men det har vel været hans aktive danske sindelag, som har været ham og myndighederne imellem. Efter sigende ville han ikke skrive tysk. Han blev også fritaget, men i praksis var det alligevel ham, som også fremover måtte ordne sagerne. Man valgte på et grande en svoger til efterfølger. Han blev dog heller ikke godkendt, så der måtte et nyt valg til, som faldt på byens kromand, der måske har været lidt »blakket«, men ellers blev godt hjulpet af Holst.

Af valg noterer Holst følgende med vedføjede stemmetal: 1871 til rigsdagen og landdagen, 1873 til landdagen, hvor han var valgmand, 1874 til rigsdagen og landdagen, 1875 til landdagen og 1878 til rigsdagen. Det var hver gang Krüger, som valgtes med stort flertal. 1886 var det Gustav Johannsen. Også folketællingerne (1. 12. 1871, 75 og 90) forestod Holst. 9. 1. 1873 noteres en kreaturtælling.

Fattigvæsenet var i de tider en standende vintertragedie, idet ubemidlede i en streng vinter ofte savnede det nødvendigste. Sommerlønnen strakte jo ikke til vinterens behov, hvor der intet videre arbejde var at få. Holst gjorde som fattigforstander småfolk mange tjenester året rundt med kørsel og lignende. I særligt strenge vintre blev der indsamlet korn og uddelt brød til de trængende, også fra godset. Også til brandlidte i Kastrup og hagellidte i Hjerting blev der samlet ind. Adskillige formynderposter måtte Holst overtage, men han havde glæde af sine myndlinge.

1871 blev der forhandlet om oprettelse af en sparekasse i Gram og året efter blev den til virkelighed. Holst var blandt stifterne og tilsynsmændene fremover. — Han havde endvidere det vigtige hverv som skoleforstander og mødte således til årsprøverne i skolen, hvor præsten jo også kom. Man fulgte med bekymring og stigende protest skolens fortyskning. 28. 1. 1872 var skoleforstandere og lærere tilsagt til landråden. Det gjaldt i henhold til den nye skoleinstruks indførelse af tyskundervisning og anskaffelse af tyske skolebøger, hvilke man foretrak selv at købe i stedet for at få dem leveret. Om den næste instruks af 1878 med forøget tyskundervisning hører vi ikke noget. Men da den berygtede anordning af 1888 med fuld tysk undervisning i landsby-skolerne kom, rejste befolkningen sig. 8. 2. 1889 var »flere hos Præsten angaaende den megen Tydsk i Skolerne« og 17. 2. indsendtes »Andra-

gende til Kredsskoleinspektøren angaaende Ophør med den megen Tydsk i Skolerne,« dog uden resultat, som vi ved.

Endelig var Holst kirkeældste gennem alle årene. Og han noterer hver søndag, hvem fra hjemmet der var i kirke og evt. til alters forår og efterår. Den gamle sognepræst Rafn, som fungerede til sin død 1877, synes at have været noget affældig. Til gengæld søgte man så til de skiftende hjælpepræster. Den unge kapellan C. F. Rønne, som havde måttet forlade embedet og landet 1870, var gentagne gange på besøg i Holst's hjem, således i januar og marts 1871, hvor han holdt »en guddelig forsamling«, i april 1873 og august 1875. Holst havde flyttet for ham. Derefter fulgte tyskuddannede hjælpepræster, 1870—71 C. Obbarius, siden til Hammelev, 1872—73 G. S. Schumacher, siden til Ullerup og Holbøl, 1873 den kendte Nic. C. Nielsen, »en dygtig Præst«, »en Guds Mand«, der fik kirken fyldt. Han kom til at tale ved Holst's faders begravelse 17. 11. 1873 (dagen efter sin afskedsprædiken på stedet) ud fra teksten: Glæder Eder og atter siger jeg: Glæder Eder (Fil. 4, 4). Så fulgte 1873—74 J. N. P. Jacobsen, siden i Daler og Vonsbæk. 1880 var det S. C. Simonsen, siden i Ullerup og Bylderup. Rafn efterfulgtes som sognepræst af C. H. Bruhn. Han kom til missionsforedrag i Vester Lindet skole. Hans efterfølger 1888 H. F. Nissen kom også til bibellæsning i skolen. 4. 9. 1889 omtales en større missionsfest i Gram kirke og i det fri, hvor bl. a. Nissen selv, Clausen (Dybbøl) og Tonnesen (Hoptrup) talte. Da greven på Gram havde kaldsret til sognepræstembedet, var dets indehavere gennem hele den tyske tid (som en undtagelse) dansksindede mænd.

Tørningen provstisynode, som Holst var medlem af, afholdtes årligt i juli måned i Gram. Valget til provinssynoden i Rendsborg fandt også sted i Gram. Holst var her stedfortræder for Rasmus Hansen i Kastруп.

18. 6. 1871 var der anordnet »takkegudstjeneste for freden« efter den tysk-franske krig. Der var ingen i kirke den dag. Men til kirkevisitationen 10. 9. 1871 ved generalsuperintendenten, »den store Godt«, som Holst lidt spydigt kalder ham, mødte man, også til middag i præstegården. Fra 1. 10. 1874 indførtes civilstandsregistre i Prøjsen, og Holst noterer i den anledning: »I Dag er det første Dag, at præstelig Vielse ophører, og nu skal andre Privatfolk vie Ægte Folk.«

Den kendte præst Grove-Rasmussen, som efter 1864 havde været kapellan i Gram og 1868—70 sognepræst i Fole, men så måtte nedlægge sit embede, da han ikke ville aflægge eden til prøjserkongen, forsøgte efter 1870 at opretholde en fri præstegerning i Gram, hvor han fik indrettet en sal til gudstjeneste. Holst var med til indvielsen 21. 5. 1872, hvor også den afskedigede Mørk-Hansen (Felsted) talte. Men

virksomheden måtte dog snart opgives. Fra 1874 af begyndte jo så de grundtvigske frimenigheder et frit kirkearbejde udenfor den præjssiske statskirke.

4. *Familieliv.* Hjemlivet på Holst-gården har været præget af et godt sammenhold. Der fødtes 16 børn i ægteskabet. Men med det sidste dødfødte 1874 døde også moderen, et uerstatteligt tab. 11 levende børn havde ingen moder mere. Holst skriver i den anledning: »Den 11. Mai 1874 døde mine Børns kjære Moder efter tre Dages haarde Lidelser om Aftenen kl. 10½. Dette var en haard Skilsmisse for os, men Gud skee lov, at vores Haab er, at Gud for Jesu Skyld har taget hende til sig.« Hustruen havde været svag de senere år. Men Holst sparede intet i lægehjælp. Den kendte dr. Jersild fra Højer og læge Wielandt fra Ribe var der et par gange foruden lægen fra Gram.

Børnene fik en god uddannelse, bl. a. på højskoler i Danmark. De kom alle godt i vej. Den ældste søn Jørgen, født 1852, opterede 1869 for Danmark og lå 1874 soldat i Frederits. Han bosatte sig siden i Brændstrup, men måtte forinden ligge tysk soldat i Rendsborg. Tre yngre sønner udvandrede, Jens, født 1857 (dragon i Århus) og Bendix, født 1861, til Amerika, hvor de til barndomshjemmets store sorg begge døde 1884, hhv. 86. Peter, født 1860, gik til søs, kom hjem i smug, men blev taget af gendarmen og sendt over grænsen igen. Han var også en tur i Amerika. 1890 hentede faderen ham på Brørup station hjem til jul. Han nedskriver herom 7. 12.: »Jeg var i Brørup efter min for 7 år siden rejste Søn. Ak det var en længselsfuld og betyngtet Dag for mig. Jeg frygtede for Modtagelsen, da hans tvende Brødre ikke mere kan vende tilbage. Det gik Gud ske Lov godt. Jeg modtog ham som en sund og kraftig Søn.« Han bosatte sig derefter i Bastrup. Den yngste søn Mads, født 1872, overtog 1894 ved faderens død hjemstavnen. Pigerne, 6 i alt, blev gifte på egnen. Familiefesterne i den store slægt blev nydt i alvor og gammen.

5. *Livssyn.* Holst's kristne livsindstilling kommer smukt til udtryk i indlednings- og afslutningsordene til hvert års optegnelser, som indledning oftest i versform, der synes delvis at være hjemmelavet efter gængse almanakvers. 1872 begyndes således: »Vi da i Jesu Navn begynde / det Aar, som for os forestaer. / Gid vi for Dig maa finde Ynde, / saa bliver det et Glædes Aar, / Saa komme, hvad der komme vil, / naar Du gir Kraft og Styrke til, / At bære hvad vi ikke kan, / thi Du er stærk Du Frelsermand.« 1873 er det et almanakvers: »O kjære Fader os bevar / I dette Aar, som kommer, / Især fra Fristelse og Snar, / Som ud fra Kjødets strømmer.« 1878 turde det være hans egne ord: »Igjæn et Aar vi nu begynde, og lad os da begynde i Jesu Navn, thi

uden Ham farer vi i Blinde. Gud hjælp os da ved den Helligaands Kraft at fortsætte vores Vandring i hans Navn i dette kommende Aar, saa vil Aaret blive os til Velsignelse og Gavn.« — Når høsten er bragt i hus og tærskningen er afsluttet, findes lignende ord som tak til alle gode gavers giver for hans velsignelse. 11. 5. 1889 tænker han på sin egen afslutning og skriver: »Min uforglemmelige Mages Dødsdag. Min nærmer sig, thi nu er jeg snart de 6 tiere. Gud for Jesu Skyld foren os igjen.« Hans helbred havde ellers været upåklageligt. Var det efter den tids opfattelse tilrådeligt, havde han ladet sig kopsætte eller årelade, eller han holdt blot sengen en dag eller to. Et jævnt og muntert, virksomt liv var blevet levet med øje og sind opladt for jordens og himlens glæder og værdier. Og forposten ved det søndre led var ikke blevet forladt, men holdt i nattens mørke med håb om en kommende dag.

Brøns højskoles forløber

Ved H. Lausten-Thomsen.

P. O. Andersens gode, jeg vil endda gerne sige fortjenstfulde afhandling om Brøns højskole i sidste hefte, får mig til at minde om den tidligere »højere bondeskole« i Brøns og dens leder cand. theol. Hans Thjellufsen (eller Tjellesen) Schmidt, født den 10. august 1829 i Thiset, død på lazarettet i Fåborg den 5. april 1864. Der er en egen stemning ved hans grav på samme bys kirkegård, der syd for byen strækker sig langs Lille Bælt med udsyn over mod Ærø og Als.

Læreren ved Tiset skole var Peter Lycke, hvis søn blev frimenighedspræst i Rødding, som med glæde fulgte ham, til han gav sit liv for fædrelandet. Han kom på Kolding latin- og realskole og blev student derfra 1849. Rektor, professor Ingerslev skrev i hans afgangsbævis: »Ved sin stadige og retsindige flid, ved den opmærksomhed, hvormed han fulgte undervisningen, og den samvittighedsfulde omhu, hvormed han behandlede ethvert ham opgivet arbejde, har han gjort en særdeles god fremgang og tilegnet sig en højst agtværdig modenhed og indsigt.«

Den 11. marts 1856 aflagde han tentamen i Flensborg for biskop U. S. Boesen og tog sin embedseksamen for det theologiske examinationscollegium for hertugdømmet Slesvig den 21. juni samme år.

Allerede forinden var han blevet huslærer på Brøns mølle, og det skyldes sikkert til dels hans påvirkning, at Lydik Jacobsen blev en

åndeligt så stærkt optaget mand og en fremstående leder af dansk foretagsomhed i sognet op til sin høje alderdom. Et par år senere blev han leder af den højere bondeskole »væsentlig for drenge henimod konfirmationsalderen«. Hans elever, hvoriblandt mænd som øjenlægen professor Bjerrum og hygiejniker professor Hans A. Nielsen har senere talt om ham på den smukkeste måde, og provst Blædel i Nustrup har skrevet om »hans overordentlig store åndelige begavelse og hans mageløse lærerdygtighed«. Han fik dog kun lov til at vise den i et kort åremål.

Da krigen truede i 1863, var Hans Tjellesen Schmidt den første sønderjyde, der meldte sig frivillig til hæren. Der blev holdt en afskeds-højtidelighed, hvor han i en tale sagde: »Troskab, kære venner, på alle punkter, være korset tro til døden, så I ikke slipper, om end armen skal rives fra kroppen, og værer kongen og gamle Danmark tro, og slipper ej, førend hjerterne brister!«

Den 17. marts 1864 fik Schmidt ved et stormløb et skud i fodledet. Han blev bragt til Fåborg:

»I Fåborg på lazarettet,
der lå en dansk soldat ...«

hedder det i en sang, man fandt i hans efterladenskaber, det var hans egen skæbne.

Schmidts soldaterkammerater foretog straks en indsamling til et mindesmærke på hans grav, og ved dettes afsløring den 28. juli 1867 blev der sunget en sang af Mads Hansen. Første vers lyder:

»Han var ikke andet end menigmand,
— syng ham en drapa, mark og skov og hav —
og dog en pryd for sit fædreland,
for Danmark sit liv han gav.«

Den 15. juni 1936 afsløredes en anden mindesten i et lille krat lige vest for hans fødeby Tiset, og toårsdagen derefter fulgte en anden i samme krat for hans bysbarn Peter Chr. Koch.

Det er godt at mindes de mænd, der har gjort et arbejde i vort land med blivende og gode virkninger; mellem dem vil de to danske mænd fra Tiset længe nævnes; men når der er tale om frit dansk skolearbejde i Brøns sogn, bør også Hans Tjellesen Schmidts stille gerning for egnens ungdom fremhæves.

Nærværende lille artikels oplysninger er i al hovedsag taget fra cand. jur. P. L. Skaus bog om Tjellesen Schmidt og fra et lille hefte af hans søstersøn H. T. Physant, udgivet 1940 af Fåborg byhistoriske arkiv.

Lidt om personalhistorisk forskning

Ved Jonatan Smith.

Når man begynder at drive personalhistorisk forskning, hvad enten det drejer sig om slægtsforskning eller om en egns ledende personlighed eller om en embedsstands medlemmer, så nøjes man sædvanlig med at notere op og samle de oplysninger, som man finder i kirkebøger, i andre slægtsbøger og i arkivalske samlinger.

Efterhånden bliver man klar over, at det indsamlede stof er uensartet og at noget er modsigende, så gælder det om at finde ud af, hvad der er det rigtige eller i hvert tilfælde det mest sandsynlige. Man lærer efterhånden de enkelte fejlkilder at kende og kan så undgå en del af fejlene. Jo længere tilbage i tiden man kommer med forskningerne, des sparsommere er materialet, og des mere vanskeligt er det at kontrollere rigtigheden.

Når man søger at finde en persons fødsel i kirkebogen, så må man være opmærksom på, om kirkebogens oplysning vedrører tiden for fødslen eller om det ikke er dåbsdagen, som står der. I ældre tid er det sædvanlig dåben, som er noteret i kirkebogen, der står som oftest på latin: baptizati sunt, det er: døbt ere. Så må man naturligvis skrive, at pågældende er døbt den og den dag. Hvis der i købstæderne er flere kirker, og særligt hvis vedkommende er døbt i en kirke i København, må kirkens navn vedføjes i parentes.

Som regel finder dåben sted i samme sogn som fødslen, men der findes dog undtagelser. Hvis moderen får barnet under et sommerophold på landet, så vil dåben vel nok altid først finde sted, når familien er kommen hjem til deres lejlighed. I så tilfælde vil fødestedet og dåbssognet være to forskellige lokaliteter, som begge må oplyses.

Er barnet hjemmedøbt, så vil fremstillingen i kirken og dermed noteringen om dåben først være at finde betydelig senere. For et par hundrede år siden fandt dåben sædvanligvis sted senest 8 dage efter fødslen, ved præstebørn ofte samme dag eller dagen derpå.

I alt for mange slægtstavler og andre samleværker oplyses nok tidspunktet for vielsen, men ikke stedet, hvor vielsen fandt sted. Hvis det er en fastboende slægt, er det måske ikke ubetinget påkrævet. Men langt de fleste vielser indgås jo af folk, som ikke er knyttet til en slægtsgård. Som regel vil vielsen finde sted, hvor forældrene bor, som oftest brudens fødesogn. Men undertiden kender man ikke dette sted, og når forældrene er døde, er man uden holdepunkt. Hvis ægtefællen er embedsmand, kan man som regel regne med, at vielsen har funden sted kort tid efter hans udnævnelse, og hvis den ikke findes i brudens

fødesogn, så findes den som oftest der, hvor embedsmanden har sin bopæl.

I gamle dage, det vil sige for over hundrede år siden, skulle vielsen finde sted i kirken. Den kunne også finde sted i hjemmet, men dertil krævedes en øvrighedstilladelse. Disse tilladelser eller kongebreve, som de også kaldes, hvorved man også fritoges for lysning, findes for hertugdømmernes vedkommende optegnet i »Patente«, det er kopi-bøger over de såkaldte åbne breve. Endvidere findes de gengivet i amtsregnskaberne og til dels i visse hospitalsregnskaber. Der skulle nemlig betales gebyrer for disse tilladelser, som dels tilfaldt amtsfonden, dels sognekommunen. Hvis vielsen blev foretaget af en anden end sognepræsten, skulle denne holdes skadesløs.

Var brudefolkene beslægtede, skulle der præsteres en tilladelse til ægteskab i forbudne led, som oftest var det søskendebørn, som ville giftes. Også for disse tilladelser skulle der betales gebyrer, som delvis rettede sig efter de pågældendes formuesforhold.

Under besættelsen uddrog jeg af »Patenten«, amtsregnskaber og enkelte hospitalsregnskaber ialt ca. 11.000 tilladelser, dels til hjemmevielse, dels til ægteskab i forbudne led i tiden fra 1660—1744. I Patenten noteredes alle tilladelser for hertugdømmerne og for grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst — disse grevskaber hørte jo til det danske rige i tiden fra 1667—1744. Da mange kirkebøger først begynder 1763 — fra dette tidspunkt var de obligatoriske, også med hensyn til indføringen — vil man i disse tilladelser til hjemmevielse og til ægteskab i forbudne led, finde mange oplysninger om ægteskaber, som ikke kan fås på anden måde. Jeg henvendte mig for 9 år siden til Carlsbergfonden om at ville bekoste udgivelsen, som dengang ville koste ca. 14.000 kr. for 500 eksemplarer. Det kunne dog ikke bevilges. Efter mine erfaringer med »Slesvigske Amtsforvaltere« tror jeg dog ikke, at man kan sælge flere end 200 ekspl. af et sådant værk. Selv om man ville anvende duplikering, ville man næppe få udgifterne dækket.

Også ved vort jordelivs slutning skulle vi for senere forskeres skyld helst ikke blot have tidspunktet, men også stedet for døden oplyst. Ydermere også begravelses-datum og begravelsesstedet. Nu om stunder vil det jo ofte hænde, at folk dør på hospitalet, og så vil for alle udenbys boende dødsstedet og begravelsesstedet være forskelligt. Ligeledes vil de mange trafikulykker medføre tilsvarende divergenser. Også i tilfælde, hvor et ægtepar har sikret sig et gravsted, og den overlevende flytter til en søn eller datter, vil begravelsen ske i det gravsted, hvor ægtefællen hviler.

En stor hjælp ved efterforskning af dødstilfælde er Richters: 100 års dødsfald, og yderligere det, at han anfører navn og nr. på den avis,

hvor han har funden døden bekendtgjort. Så kan man slå op i den pågældende avis og se, hvilke slægtninge der har underskrevet dødsannoncen, hvornår og hvor begravelsen finder sted. Da kan man undertiden finde overraskende oplysninger om, hvor den afdøde opholdt sig på dødstidspunktet, eller hvor han skal begraves.

Jeg synes, det er en mangel ved den ellers sikkert fortrinlige fortegnelse over dødsfald i Danmark, som i de senere år står i personalhistorisk tidsskrif, at navnet på den avis, i hvilken dødsannoncen er funden, ikke er angivet.

For hertugdømmernes vedkommende findes en udtømmelig kilde ikke blot på dødsfald, men også på vielser og fødsler i Altonaer Merkur, som udkom indtil midten af forrige århundrede. Med en del huller findes den på universitetets bibliotek. Tidligere havde også universitetets bibliotek i Kiel en række årgange, men de gik tabt ved Kiels bombardementer under krigen. I Hamborg og Altona har man enkelte årgange. Det ville være en opgave, som de personalhistorisk interesserede kredse syd for grænsen burde tage op: at excerperere disse personalia, og at gøre dem tilgængelige for videre kredse.

II.

Udover det nævnte, som gælder for alle, findes der en række andre kilder, som giver personalhistoriske oplysninger. I første linie tænker jeg på ligprædikenerne, som havde deres glanstid i 1600-tallet. Som et fast led har de efter selve ligprædikenen et afsnit: Personalia. I dette får man ikke blot en omtale af den afdødes levnedsløb: Fødsel, uddannelse, embeder, vielser, børn, men også en opregning af hans forfædre i indtil 4. led. Som regel er disse oplysninger pålidelige, men hvis der søges tilknytning til kendte udenlandske slægters eller persons vedkommende, er det oftest en ønsketradition. Ligprædikenen er sædvanlig dediceret til den afdødes nærmeste slægt. Derigennem får man at vide, hvem af børnene, der levede på det tidspunkt, da faderen eller moderen døde, og med hvem de evt. var gifte.

Hvis man beskæftiger sig med embedsmænd, derunder officerer, giver den militære enkekasse, som senere blev til den almindelige enkekasse, i hvilken alle officerer henh. embedsmænd skulde tegne en pensionsforsikring til fordel for deres hustruer, udtømmende og pålidelige oplysninger om deres og deres hustrus fødsel og dåb samt om deres forældre. Tidspunktet for ansøgningen giver fingerpeg om, hvornår ægteskabet er indgået. I enkekassens protokoller finder man desuden tidspunktet for embedsmandens og hans hustrus død.

Foruden denne enkekasse findes der flere andre, hvorom nærmere kan efterses i Hatt og Fabritius: Slægtsforskning.

Over alle fødte slesvigere, som har studeret, har dr. Achelis samlet oplysninger om de latinskoler, de har besøgt, og om de universiteter, hvor de har været immatrikulerede, dernæst har han meddelt tidspunktet for eksamen og de embeder, de har fået. Så vidt muligt meddeler han, hvornår de er fødte, og hvem der var deres fader, samt til slut, hvornår de døde. Det har krævet mange års samlearbejde for at få alle disse data oplyste. For alle som befatter sig med studerede personers levnedsløb, som enten er fødte slesvigere eller har besøgt slesvigske latinskoler, er dette et uundværligt hjælpemiddel, det sparer forskeren for mange timers efterforskning, som de fleste alligevel ikke kunne finde så fuldstændig. Et eksemplar af dr. Achelis' Slesvigske Studenter Matrikler findes på landsarkivet i Åbenrå.

Hvis man interesserer sig for slægtsgårde, eller også blot vil undersøge, hvor længe en bestemt mand har været ejer af en gård, rekvirerer man jordebøgerne, og ser efter, hvor længe manden står som ejer. Der må tages hensyn til, at der kan hengå et års tid eller to, inden den næste ejer er indført i jordebogen.

Enevælden var rundhåndet med undersøttelser til embedsmænd og deres efterladte. Foruden de enkelte særlige bevillinger ved kongelig nåde blev der gennem postpensionskassen ikke blot udbetalt pensioner til embedsmænd og deres enker, men også pensioner — livsvarige understøttelser — til mange forskellige mennesker. Gennem de indsendte andragender får man mange oplysninger om deres personlige forhold.

Hvis man i ældre tid skrev et testamente, skulle det stadfæstes af kongen. Disse godkendelser af testamenter lige som af gaver i levende live findes indført i »Patenten«. Undertiden er testamentets ordlyd gengivet, undertiden findes det som bilag. Derigennem får man rede på den testerendes familieforhold, hans og hustruens slægtninge og meget andet.

Rentekammeret havde et stort forretningsområde, svarende til flere ministeriers. For tiden 1660—1719, for hertugdømmernes vedkommende dog kun til 1700, er der udfærdiget registre over de kgl. resolutioner i kronologisk orden. Ved hjælp af et navneregister kan man hurtigt orientere sig over, om den, hvis liv man interesserer sig for, har haft en sag til behandling i rentekammeret. Hvis det er tilfældet, bør man se efter i selve protokollerne samt i bilagene, om der står noget, som interesserer. F. eks. kan der stå, hvornår en af parterne er død, hvilket ikke kan fås oplyst andetsteds.

Der er selvfølgelig mange andre steder, hvor man kan søge og finde personalhistoriske oplysninger. Jeg henviser i så henseende til den nævnte bog: »Slægtsforskning«. Men jeg vil kun særlig nævne arkivar Wetsts samlinger vedr. slesvigske embedsmænd og arkivar Mat-

thiessens samlinger, som vedrører alle mulige forhold, skreven på små papirslapper, forsåvidt det ikke er afskrifter af gamle skøder og tingsvidner. Der fandt jeg for nylig tilfældigvis, at amtsskriver Holdensen i Tønder stammede fra Stenderup i Haderslev amt. Nu findes der jo tre byer af dette navn i Haderslev amt foruden Stenderup i Tyrstrup herred (nu N. Tyrstrup herred), som jo dengang også hørte til Haderslev amt. En gennemgang af den ældste jordebog for Haderslev amt — 1596/97 — som rigtignok var en menneskealder yngre end hint dokument, gjorde det højst sandsynligt, for ikke at sige sikkert, at han stammende fra Stenderup i Haderslev herred. Navnet Holdensen er jo sjældent, men når også fornævnet er identisk med et af de fornævne, som var nævnt i hint ældre dokument, så kan man godt betragte det som sikkert, at amtsskriver Nis Holdensen stammede fra Stenderup på Haderslev Næs.

Således finder man ofte noget, som man ikke søger, men som alligevel oplyser noget andet og som supplerer ens viden på et andet område eller vedr. en anden person.

Hermed vil jeg slutte mine bemærkninger om personalhistorisk forskning, og håbe, at dets dyrkere ikke blot vil samle oplysninger, men også se kritisk på dem, så de ikke blot bliver så fuldstændige som muligt, men også så rigtige som muligt.

Vi henleder opmærksomheden på det lige udkomne hefte i Tønder Museums publikationer:

Sigurd Schoubye: Folkekunsten på Tøndereggen

Det sirlige skrift med ca. 50 valgte, klare illustrationer bringer en skildring af den vestslesvigske boligkultur gennem flere århundreder, sådan som den er kommet til udtryk under anvendelsen og udformningen af forskellige brugs- og pyntegenstande. Ret naturligt dvæler forfatteren, der har et indgående kendskab til egenens træskærerkunst, især ved denne gren af den folkelige kunstfrembringelse, der i så rigt mål findes repræsenteret på museet og i adskillige hjem. Desuden bringes der en interessant omtale af de såkaldte kærestegaver (manglebrætter, syskrin, vævespæld, nåleskrin m. fl.) samt af de stilsmukke metal- og tekstilarbejder, der også kan henregnes til hjemmenes hverdagskunst.

Skriftet, der afsluttes med en litteraturhenvielse, og hvis pris er 5 kr., er i kommission hos Jefsens boghandel, Tønder.

I efteråret udkom:

N. Black Hansen: Åbenrå annaler 1524, 1584—1694 (72 sider) som nr. 14 af Historisk Samfunds skrifter.

Det drejer sig om udgivelsen, oversættelsen og kommentering af et vanskeligt læseligt håndskrift, der opbevares på universitetsbiblioteket i Kiel, og som giver værdifulde oplysninger vedrørende sønderjydske personal- og lokalhistorie i det 16. og 17. århundrede. Flere steder findes malende skildringer af tidens mennesker og tilstande.

Prisen er for medlemmer 4 kr. Bogen bestilles hos samfundets kasserer, Frilandsvej 21, Tønder. Bogladeprisen er 6 kr.

Tønder gennem tiderne I-II 25 kr., bogladepris 37,50 kr.

Fink og Hvidtfeldt: Vejledning i studie af Sønderjyllands historie
4 kr., bogladepris 8 kr.

Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjydske lokalhistorikere
2 kr., bogladepris 3 kr.

Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark
6 kr., bogladepris 10 kr.

Nordslesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag
3 kr., bogladepris 4,50 kr.

Se iøvrigt den fuldstændige liste over samfundets publikationer i Sønderjydsk Månedsskrift novembernummer.

Medlemmer får $33\frac{1}{3}$ % rabat ved samlet køb på 25 kr. og derover. Bøgerne rekvireres hos samfundets kasserer, adjunkt Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder, tlf. 2 18 81.

Graasten Bank A/S
Kontortid 9--12 & 2--4
Lørdag 9--1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.
3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

HABITTER
skræddersyet efter mål
Thomas Hansen & Søn
Padborg . Telf. 9233

HEJMDAL
Landsdelens Blad

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Paul Thomsen
Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

**Lolland-Falsters
Folketidende**
Stiftets største Blad
Nykøbing F.

A. Nielsen & Co. A/S.
Nykøbing Falster

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

Aktieselskabet
C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET
NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER
KØBENHAVN F.

GRAM
KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens

**VALLEKILDE
Folkehøjskole**
Henv. til **Jørgen Jessen,**
Vallekilde

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

A-S FAXE KALKBRUD
Frederiksholms Kanal 16   Telefon Central 9123
JORDBRUGSKALK
97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK
Telefon Pindstrup 13 og 18

Aksel Michelsen
Kul- og Trovæsthandel
Tønder Telefon 21111

Svend Kirchheiner
aut. Installatør
Vesterg 7 . Tønder